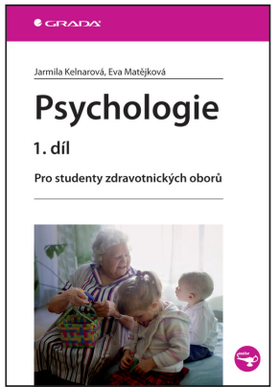
Publikace Psychologie 2. díl navazuje na již vydanou učebnici Psychologie 1. díl.

Psychologie 1. díl
Pro studenty zdravotnických oborů
Jarmila Kelnarová, Eva Matějková
ISBN 978-80-247-3270-1

GRADA
Grada Publishing, a.s., U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400
e-mail: obchod@grada.cz, www.grada.cz

ISBN 978-80-247-3600-6
9 788024 736006

Jarmila Kelnarová, Eva Matějková
Pro studenty zdravotnických oborů
Psychologie 2. díl

GRADA

Jarmila Kelnarová, Eva Matějková

Psychologie

2. díl

Pro studenty zdravotnických oborů

sestra

GRADA®

Jarmila Kelnarová, Eva Matějková

Psychologie

2. díl

Pro studenty zdravotnických oborů

GRADA Publishing

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy
Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude ***trestně stíháno****.*

PSYCHOLOGIE 2. díl
Pro studenty zdravotnických oborů

Hlavní autorka:
PhDr. Jarmila Kelnarová, PhD.

Spoluautorka:
Mgr. Eva Matějková, Ph.D.

Recenze:
Mgr. Jana Uhrová

Autorky děkují za cenné rady a p odporu při zpracování učebnice
PaedDr. Marii Blahutkové, Ph.D.

© Grada Publishing, a.s., 2014
Fotografie:
– obr. P1–P26, P31–P40 Ing. Jan Grepl
– obr. P27–P30 Mgr. Petra Šperlingová
Obrázky 1–9 podle předloh autorek upravil Karel Mikula.
Cover Photo © fotobanka allphoto, 2014

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, Praha 7
jako svou 5441. publikaci
Odpovědná redaktorka Mgr. Ivana Podmolíková
Sazba a zlom Karel Mikula
Počet stran 128 + 20 stran barevné přílohy
1. vydání, Praha 2014
Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.

Názvy produktů, firem apod. použité v knize mohou být ochrannými známkami nebo registrovanými ochrannými známkami příslušných vlastníků, což není zvláštním způsobem vyznačeno.

Postupy a příklady v této knize, rovněž tak informace o lécích, jejich formách, dávkování a aplikaci jsou sestaveny s nejlepším vědomím autorů. Z jejich praktického uplatnění ale nevyplývají pro autory ani pro nakladatelství žádné právní důsledky.

ISBN 978-80-247-3600-6

Obsah

Úvod **9**

1 Psychologie osobnosti **11**
1.1 Charakteristika osobnosti 12
1.2 Biologická a sociokulturní determinace osobnosti 13
1.3 Vlastnosti osobnosti 14
1.4 Typologie osobnosti 16
1.5 Modely osobnosti 19
1.6 Vlivy působící na osobnost 23
1.7 Poznávání a posuzování osobnosti 24
1.8 Diagnostika osobnosti 26
Kontrolní otázky 28

2 Duševní poruchy a poruchy osobnosti **29**
2.1 Poruchy duševní a poruchy chování 30
2.2 Organické duševní poruchy 30
2.3 Duševní poruchy vyvolané účinkem psychoaktivních látek 32
2.4 Schizofrenie 34
2.5 Afektivní poruchy (poruchy nálady) 36
2.6 Neurotické a úzkostné poruchy 37
2.7 Mentální retardace 41
2.8 Terapie poruch osobnosti 44
Kontrolní otázky 44

3 Sebepoznání a sebehodnocení **45**
3.1 Hodnocení osobnosti na základě poznatků z obecné psychologie 47
3.2 Hodnotová orientace 49
3.3 Sebesystémy 51
3.4 Oblasti sebepoznání 51
Kontrolní otázky 52

4 Psychologie zdravotníka **53**
4.1 Pojem profesionální chování, empatie 53
4.2 Profesionální adaptace a deformace 54

4.3 Požadavky na osobnost zdravotníka 55
4.4 Zdravotník a jeho spolupracovníci (týmová práce) 57
4.5 Péče o duševní zdraví 59
4.6 Syndrom vyhoření 62
Kontrolní otázky 68

5 Psychologie nemocných **69**
5.1 Vliv choroby na psychiku nemocného 69
5.2 Subjektivní prožívání nemoci 70
5.3 Postoj nemocného k nemoci 71
5.4 Prožívání nemoci v čase 72
5.5 Bolest, strach a úzkost 73
5.6 Iatrogenie a hospitalizmus 74
5.7 Psychologie hospitalizovaného dítěte 75
5.8 Zvláštnosti v přístupu k nemocným s tělesným postižením 76
5.9 Zvláštnosti v přístupu k nemocným se zrakovým postižením 81
5.10 Zvláštnosti v přístupu k nemocným se sluchovým postižením 83
Kontrolní otázky 85

6 Základy zdravotnické etiky **86**
6.1 Hippokratova přísaha a Hippokratova tradice 87
6.2 Etické principy ošetřovatelské péče 88
6.3 Ochrana lidských práv a důstojnost pacienta 89
6.4 Sdělování pravdy na nemocničním lůžku 89
6.5 Eutanazie 90
6.6 Etika v ošetřovatelském výzkumu 91
Kontrolní otázky 92

7 Psychologicko-pedagogický přístup při práci s dětmi **93**
7.1 Metodika jednotlivých výchov 93
7.1.1 Metodika mravní výchovy 93
7.1.2 Metodika tělesné výchovy 95
7.1.3 Metodika pracovní výchovy 96
7.1.4 Metodika výtvarné výchovy 96
7.1.5 Metodika hudební výchovy 97
7.1.6 Metodika rozumové výchovy 97
7.2 Neuropsychický záznam dítěte, hodnocení 98

7.3 Rozhovor s dítětem a rodiči 99
7.4 Výchovné zaměstnání 100
Kontrolní otázky 109

Příloha **110**
Etický kodex sester vypracovaný – Mezinárodní radou sester . . 110

Literatura **112**

Rejstřík **117**

Úvod

Milí studenti,

dostáváte do rukou odbornou učebnici Psychologie 2. díl – pro studenty zdravotnických oborů, která je nutná pro přípravu na povolání především ve zdravotnictví.

Kapitola Psychologie osobnosti je věnovaná biologickým a sociokulturním determinantám osobnosti, dále vlastnostem a typologii osobnosti. Pozornost je věnována jednomu z nejdůležitějších objevů Sigmunda Freuda, a to nevědomí. Děje a konflikty, které v nevědomí probíhají, jsou příčinou chyb, jichž se člověk dopouští. Této problematice se věnuje podkapitola Modely osobnosti.

V populaci se můžeme setkat s osobou, která trpí duševní poruchou nebo poruchou osobnosti. V kapitole Duševní poruchy a poruchy osobnosti je nabídnuta možnost orientovat se v Mezinárodní klasifikaci nemocí. Uvádíme zde etiologii a terapii duševních poruch.

Pro hodnotovou orientaci člověka je velmi důležité sebepoznání a sebehodnocení, této problematice se věnuje stejnojmenná kapitola.

Kapitola Psychologie zdravotníka se zabývá nejen požadavky na osobnost zdravotníka, jeho vlastnosti, profesionální chování, ale upozorňuje i na rizika vzniku syndromu vyhoření u této pomáhající profese.

Přístup zdravotníků k nemocným ovlivňují i choroby pacientů, které působí na psychiku nemocných. Zdravotník musí mít vědomosti o tom, jak může pacient reagovat na nemoc, musí znát faktory, které prožívání nemoci mohou ovlivnit. Iatrogenie může nemocného poškodit, u tohoto pacienta se mohou objevit stavy neurotické, dokonce až suicidální, je proto velmi důležité, aby zdravotníci toto pesimistické chování nemocného včas rozpoznali. Zvláštnostem přístupu k nemocným je věnovaná kapitola Psychologie nemocných.

Zdravotník by měl být člověk s vysokým morálním vědomím, musí znát etické principy péče o pacienta, lidská práva. K nemocným je nutné chovat se s úctou, evalvačně, profesionálně empaticky a v jednání zdravotníka by měl být znát altruizmus. S touto problematikou seznamuje kapitola Základy etiky, kde se můžete dočíst, jak je to s Hippokratovou přísahou a za jakých okolností může probíhat výzkum ve zdravotnictví.

V nemocnicích se setkávají pracovníci pomáhajících profesí s dospělými, ale ošetřovatelská péče se týká i malých pacientů, tedy dětí.

Psychologicko-pedagogickému přístupu při práci s dětmi je věnována poslední kapitola.

Učebnice obsahuje učivo, které vychází ze schválených Rámcových vzdělávacích dokumentů Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR. Navazuje na učebnici Psychologie 1. díl – pro studenty zdravotnických oborů.

Psychologie 2. díl – pro studenty zdravotnických oborů – je věnována především osobnosti, vlastnostem, sebepojetí, sebepoznání a může pomoci k poznání, zda vůbec při výběru povolání byla vaše volba šťastná. Vykonávat povolání pomáhající profese mohou lidé psychicky velmi silní, morálně zdatní, obětaví, optimističtí, pracovití, laskaví k lidem a se smyslem pro humor.

Učebnice vznikla na základě uvedené literatury, kterou doporučujeme pro hlubší osvojení vědomostí prostudovat. Jednotlivé kapitoly vznikly také na základě zkušeností při práci s nemocnými v nemocnici a ve speciálních zařízeních.

Při výkonu pomáhající profese si přejeme, abyste se řídili heslem „Salūs et sanitās hominum". Na práci ve zdravotnictví je třeba se připravit nejen po stránce odborné, psychologické, pedagogické, sociální, právní a etické, ale především lidské. Toto povolání je posláním, a to byste si měli uvědomit.

Autorky

1 Psychologie osobnosti

Cíl

Po přečtení této kapitoly budete schopni:

- vymezit pojem osobnost,
- vymezit biologické a sociokulturní determinanty osobnosti,
- vyjmenovat vlastnosti osobnosti,
- znát základní typologie osobnosti,
- orientovat se v modelech osobnosti,
- vymezit vlivy působící na osobnost.

Člověk je složen z **biologické, psychosociální** a **spirituální** (duchovní) **složky osobnosti**. Jako biologická bytost je charakterizován svojí tělesnou konstitucí, vzpřímenou postavou, schopností se pohybovat po dolních končetinách a schopností používat své horní končetiny k práci, což má veliký význam při jeho dalším poznávání okolního světa. Získávání informací o okolním světě mu dovoluje vyvinutý mozek, který mu zároveň umožňuje podle svých potřeb okolní svět přetvářet.

Psychologie osobnosti umožňuje člověku sebepoznání, sebepojetí, usnadňuje chápat vývojové změny mezi jednotlivými generacemi, které se dotýkají nejen myšlení, chování, ale i stylu života.

Člověk jako sociální bytost je zařazen do společnosti lidí, mezi kterými se učí žít, od nichž získává nové vědomosti, dovednosti, návyky. Od lidí se učí poznávat okolní svět, samostatně a kriticky myslet, pracovat, učí se rozumně rozhodovat, jednat. V interakci mezi lidmi se naučí uvědomovat si sám sebe, své přednosti, schopnosti, naučí se vytyčovat si životní cíle a jít odvážně za jejich uskutečňováním. Člověk jako osobnost se v interakci s prostředím a mezi lidmi neustále může zdokonalovat a utvářet.

„*Přirozeným spojencem vědecké racionality je hodnotová orientace na svobodu, rovnost a solidaritu, která je vlastní naší spirituální tradici. Patří sem i snaha o osobní vyjádření vlastní autentické zkušenosti se světem a se sebou samým*“ (Říčan, 2010, s. 12). Duchovní dimenze osobnosti se týká také charakteristik kladných (např. láska, odpovědnost, obětavost), ale je třeba myslet i na negativní hodnoty ve světě lidí, jako je závist, nenávist, škodolibost aj.

Definicí k pojmu osobnost je mnoho, uvedeny jsou pouze dvě, ale zato velmi výstižné.

„Osobnost je člověk jako společenská bytost, individuum, které plní určitou společenskou roli a má určitou společenskou pozici" (Štefanovič, Greisinger, 1985, s. 125).

„Člověk je osobností tehdy, když má svou tvář, když je autorem svých činů, když nekopíruje a nenapodobuje, ale když zodpovědně stojí za tím, co dělá, když jedná s vědomím důsledků svých činů. (…) Osobnost je dána především tím, co činí, jak se staví k druhým lidem, ale také tím, jak dovede komunikovat se svým nitrem a kontrolovat svou činnost svým svědomím a tím, jak uvědoměle, odpovědně a ohleduplně řeší úkoly svého života" (Smékal, 2009, s. 28).

1.1 Charakteristika osobnosti

Osobnost jako jedinečnou a neopakovatelnou bytost charakterizují především tyto volní vlastnosti:

- **Cílevědomost** – je dána tím, že člověk podřizuje své jednání, chování a myšlení jasně stanovenému cíli, kterého chce dosáhnout (obr. P1).
- **Zásadovost** – projevuje se tak, že se člověk ve svém jednání, chování a myšlení drží pevných zásad, které odpovídají jeho morálnímu přesvědčení, své názory rychle nemění, je stálý ve svém rozhodování (obr. P2).
- **Vytrvalost** – spočívá v tom, že člověk při dosahování svých cílů dokáže překonávat překážky a neustupuje, i když mu často „házou klacky pod nohy" nemorální lidé, neúspěch ho neodradí od dosažení cíle. Veliká vytrvalost bývá označována jako houževnatost. Zápornou volní vlastností je tvrdohlavost, kdy člověk jde za svým cílem, kterého nemůže dosáhnout, a nedá ani na dobré rady ostatních (obr. P3).
- **Rozhodnost** – schopnost rychlého řešení úkolu/problému na základě rozumné úvahy. Své rozhodnutí umí člověk změnit v jednání a v čin.
- **Samostatnost** – člověk se rozhoduje samostatně na základě vlastních názorů, zkušeností a vědomostí, nenapodobuje jiné, samostatně si určuje cíle. Jde o zodpovědného člověka, který dá i na dobré rady a zkušenosti jiných, jejich správnost však sám uznává (obr. P4).
- **Iniciativnost** – projevuje se tím, že člověk je sám aktivní, nejedná jen na rozkaz a pokyny druhých.

- **Sebeovládání** – projevuje se v zadržení a ovládání takových projevů jednání a chování, které by mohly ztížit nebo znemožnit dosažení vytčeného cíle. Nedostatek při sebeovládání se projevuje v komunikaci, člověk neovládá své citové a řečové projevy, nemusí ovládat ani pohybové projevy, neumí zvládat bolest, smutek, strach, pohodlnost aj. (obr. P5).
- **Kreativita** – projevuje se originálními nápady při vytyčování nových cílů, při řešení problémů. Nápady jsou jedinečné a přínosné nejen pro jedince, ale často i pro společnost.

1.2 Biologická a sociokulturní determinace osobnosti

Mezi **biologické determinanty osobnosti** řadí Nakonečný (2009) tyto:
- Mechanizmy učení a evolučně preformované programy chování
- Specifická stavba a funkce nervové a humorální soustavy
- Dědičnost

Biologickou determinací osobnosti rozumíme genetickou výbavu. Vrozená vybavenost člověka je individuálně velmi odlišná. Dědičnost je tedy přenos vlastností z jedné generace na druhou, nositeli dědičnosti jsou geny. Zděděné vlastnosti však mohou být výchovou a prostředím dále utvářeny.

Člověk se rodí do prostředí, které představuje určitou kulturu, systém životních podmínek. V **sociokulturním** prostředí se člověk učí pohybovat, mluvené a psané řeči, hygienickým návykům, pravidlům slušného chování aj. První vliv kultury zprostředkovává narozenému dítěti rodina. Rodina jako instituce je přítomna ve všech kulturách světa a má pro vývoj člověka nezastupitelné místo. Rodina seznamuje dítě s normami chování, myšlení, se zákony, s módou, se zvyklostmi, s tradicemi. Přísná výchova spojená s tresty a zákazy může způsobit odpor dětí proti společenskému řádu a projeví se např. extravagantním oblékáním, úpravou účesu, odrazí se i v chování. Sociokulturní prostředí má nesmírný význam při utváření osobnosti.

1.3 Vlastnosti osobnosti

Osobnost se vyznačuje mnoha vlastnostmi. Vlastnost osobnosti se projevuje stálým chováním jedince, jejími znaky jsou stálost, převládání, časové trvání, polarita. Vlastnosti mohou záviset na mnoha faktorech, např. na pohlaví či věku. Pro danou osobnost jsou její vlastnosti typické. Můžeme se setkat po letech se známým člověkem a budeme konstatovat, že je stále takový, jaký byl. Osobnost je sice dynamická, neustále se mění v souvislosti s vývojem, ale i relativně stálá, její vlastnosti jsou zachovány.

Vrozené vlastnosti osobnosti

Vrozené vlastnosti osobnosti jsou dědičně podmíněny. Týkají se vyšší nervové činnosti a tělesného organizmu. Zděděné nebo vrozené **zvláštnosti vyšší nervové soustavy** se projevují v *temperamentových vlastnostech* a *vlohách*. Zděděné nebo vrozené **tělesné zvláštnosti** se projevují ve *vzhledu, vzrůstu, v náchylnostem k chorobám*.

Temperament člověka se projevuje v prožívání i chování, poznamenává emocionální život a motoriku člověka. Vlastnosti temperamentu jsou považovány za vrozené. „*Temperamentem označujeme souhrn vlastností organismu, které určují dynamiku a intenzitu celého prožívání a chování osobnosti*“ (Štefanovič, Greisinger, 1985, s. 130).

„*Vlohy jsou vrozené anatomicko-fyziologické zvláštnosti člověka, na jejichž základě se vyvíjejí schopnosti*“ (Štefanovič, Greisinger, 1985, s. 132). Jde o zvláštnosti týkající se organizmu (např. štíhlá postava), zvláštnosti smyslových orgánů a zvláštnosti stavby a činnosti centrální nervové soustavy (např. pohyblivost).

Získané vlastnosti osobnosti

V průběhu individuálního vývoje na základě interakce s prostředím, výchovy a sebevýchovy může člověk získat tyto vlastnosti: *schopnosti, zájmy, charakter, vlastnosti psychických procesů a stavů.*

Schopnosti nejsou vrozené, rozvíjejí se při činnostech a jsou historicky podmíněné, zajišťují lepší výkon než průměrný. „*Schopnostmi nazýváme vlastnosti osobnosti, které jsou předpokladem pro úspěšné vykonávání nějaké činnosti*“ (Štefanovič, Greisinger, 1985, s. 133).

„*Schopnost je soubor předpokladů nutných k úspěšnému vykonávání určité činnosti nebo dovednosti, schopnosti se vyvíjejí na základě*

vloh učením; dělí se na psychomotorické, vjemové a intelektové" (Hartl, Hartlová, 2010, s. 526).

Názory na schopnosti nejsou psychology definovány jednotně. Je názor mnoha psychologů, že **schopnosti jsou vlastnosti vrozené**.

„*Schopnosti se rozvíjejí na základě vrozených, z velké části dědičných předpokladů*" (Říčan, 2013, s. 244).

„*Schopnosti mají svůj vrozený dispoziční základ, nazývaný vlohy. Vlohy jsou potencialitami, možnostmi, které se mohou, ale také nemusí aktualizovat ve skutečně vykazované schopnosti. Záleží to na interakci s prostředím, na jeho podnětnosti. A v souladu s tím také na usilovnosti dotyčného jedince*" (Helus, 2011, s. 161).

Stupně schopností
- **Nadání** (nadprůměrné výkony v dané činnosti)
- **Talent** (vynikající výkony v oboru)
- **Genialita** (mimořádně rozvinutý talent umožňující vytvořit epochální díla)

Dělení schopností
- **Obecné** – jde o moudrost, soudnost, spojovány jsou s obecnou inteligencí.
- **Specifické** – jde o herecké, řečnické schopnosti, umožňují vykonávat speciální činnosti.
- **Primární** – podmiňují rozvoj ostatních schopností, jde o schopnosti vnímání, představivosti, psychomotoriky, emocionality, intelektu.
- **Sekundární** – rozvinuly se na základě primárních schopností, jde o schopnost číst, psát aj.

Zájmy se mohou v průběhu života měnit. Jde o aktivní úsilí člověka zabývat se předměty nebo činnostmi, které jsou pro něj zajímavé z hlediska poznávacího, ale i emocionálního. Zájmy obohacují člověka nejen o nové vědomosti, dovednosti, ale přinášejí i radost, uspokojení, uvolnění, relaxaci. Zájmy mohou být **materiální, společenské** a **duchovní/kulturní**, jsou hodnoceny i podle svých vlastností, tj. podle **šířky, hloubky** a **stálosti**. Zájmy člověka pozvedají, mohou však při své jednostrannosti i brzdit.

Charakter představuje morální profil člověka. Jde o vlastnosti, které se projevují v chování, jednání, myšlení a v činech. Jde o mravní hodnotu člověka, projevující se ve vztazích k lidem, k práci, k sobě samému,